

પ્રસ્તાવના

વિદ્યાર્થીમિત્રો, એકમ-૩માં આપણે સમાજના જુદા જુદા નબળા સમૂહો વિશે માહિતી મેળવી. એક સમય એવો હતો કે જેમાં સ્ત્રીઓને અબળા ગણવામાં આવતી હતી; પરંતુ વર્તમાન સમયમાં સ્ત્રી સશક્ત બનતી જાય છે. મહિલા સશક્તિકરણના સંદર્ભમાં સ્વામી વિવેકાનંદે કહ્યું છે કે, “વિશ્વના કલ્યાણ માટે મહિલાઓની સ્થિતિ જ્યાં સુધી સુધરશે નહિ ત્યાં સુધી વિકાસની કોઈ તક મળી શકશે નહિ. કોઈ પણ પંખીને એક પાંખથી ઊડવું અશક્ય બની જતું હોય છે.” આપણા સમાજમાં પણ આવું જ કાંઈક બન્યું છે અને તેથી મહિલાઓને અધિકાર આપવાનો મુદ્દો સમગ્ર વિશ્વમાં ધ્યાનાકર્ષિત બન્યો છે. સ્ત્રીઓના અધિકારોને સ્વતંત્ર, સમાન અને ન્યાયી રીતે ભોગવવાની બાબત સ્ત્રી સશક્તિકરણનું પ્રથમ પગથિયું છે. આ વિશેની વિભાવના, લક્ષણો અને મહત્ત્વને જોવાં જરૂરી છે. ભારતમાં વિવિધ બાબતો પૈકી લિંગપ્રમાણ સાથે તે સંબંધિત છે. જેમ જેમ મહિલાઓ વિશેના ખ્યાલો બદલાતા ગયા, એના વિકાસ વિશેના અભિગમો વિકસતા ગયા અને વિકાસની પ્રક્રિયામાં એને સામેલ કરવામાં આવી એમ શૈક્ષણિક, આર્થિક, સામાજિક, રાજકીય અને આરોગ્યના ક્ષેત્રે સ્ત્રીઓનું સશક્તિકરણ વધવા લાગ્યું. ભારતનું બંધારણ, કાયદાઓ તેમજ સ્ત્રીઓ વિશેની વિવિધ કલ્યાણ યોજનાઓ અને કાર્યક્રમોને લીધે સ્ત્રી-સશક્તિકરણને વેગ મળ્યો. વિદ્યાર્થીમિત્રો, આપણે આ એકમમાં સશક્તિકરણ, સ્ત્રી-સશક્તિકરણનો અર્થ અને તેનાં લક્ષણો, મહત્ત્વ, ભારતમાં લિંગપ્રમાણ, સ્ત્રી-સશક્તિકરણ માટેના વિવિધ કાર્યક્રમો, કલ્યાણકારી યોજનાઓ અને સ્ત્રીઓ વિશેની કાયદાકીય માહિતી મેળવીશું.

સ્ત્રી-સશક્તિકરણનો અર્થ :

સશક્તિકરણ એટલે કે Empowerment. આ શબ્દનો ઉદ્ભવ 1970ના દાયકામાં લેટિન અમેરિકામાં શિક્ષણ અંગેની ચર્ચામાં થયો હોવાનું ઈવલિન હસ્ટ નોંધે છે. નારીવાદી વિચારકો અને કર્મશીલોએ એ ખ્યાલને આગળ વધાર્યો. 1980 પછી આ ખ્યાલનો વધુ ને વધુ ઉપયોગ થવા લાગ્યો.

ભારતના સમાજશાસ્ત્રી યોગેન્દ્ર સિંઘ નોંધે છે તેમ, સશક્તિકરણની વિભાવના વિશાળ સૂચિતાર્થો ધરાવે છે. સશક્તિકરણનો ખ્યાલ કાળા અને સીમાંત સમૂહોની સામાજિક ચળવળની વિચારસરણીમાંથી ઉદ્ભવ્યો. તેમાં સંસાધનોની ઉપલબ્ધિ, વ્યવસાય, શિક્ષણ, આરોગ્ય પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો. ભારતના સંદર્ભમાં સ્ત્રીઓના સશક્તિકરણ માટેની ચળવળ અને વિચારસરણી, સ્વાતંત્ર્ય ચળવળ અને સ્ત્રી-મુક્તિના સંદર્ભમાં જોવા મળે છે.

સશક્તિકરણ એટલે કે Empowermentમાં Power એટલે સત્તા-નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયા અંગે ઉદાર વિચાર સાથેનો ગાઢ સંબંધ. સ્ત્રી-સશક્તિકરણમાં શક્તિ (Power) મહત્ત્વની છે. જેમાં બળ અને પ્રભાવ સમાવિષ્ટ છે.

સરળ શબ્દોમાં જોઈએ તો, મહિલા સશક્તિકરણનો અર્થ મહિલાઓમાં એવા પ્રકારની શક્તિ હોવી જેમાં પોતાના જીવનનિર્વાહ માટે પોતાની ઈચ્છા અનુસાર કરવા માટે સક્ષમ તથા સ્વતંત્ર હોય.

રેણુકા પામેયા – “મહિલા સશક્તિકરણ એટલે સામાજિક ન્યાય અને સમતા અથવા મહિલાની સ્વતંત્ર ઓળખ અથવા તેનો મનુષ્યના રૂપમાં સ્વીકાર થવો.”

સુશીલા પારીક – “મહિલા સશક્તિકરણ એટલે મહિલાઓનું શક્તિ સંપન્ન થવું. શક્તિ અને સાધન બંને જીવનની ગુણવત્તા સાથે જોડાયેલી અવધારણાઓ છે.”

આમ, સ્ત્રી-સશક્તિકરણ પરિવર્તનશીલ અને બહુઆયામી અવધારણા છે, જેમાં સ્ત્રીઓની આત્મછબી અને સામાજિક છબીમાં પરિવર્તન આવે છે. મહિલાઓને એક વ્યક્તિ ગણી તેને સશક્ત બનાવી, નિર્ણયમાં સામેલ કરવી, સત્તા અને પદ આપવાં અને તેની શક્તિઓનો સ્વતંત્ર રીતે વિકાસ કરવો તે તેના મૂળભૂત પાયામાં છે.

ચંદ્રિકા રાવલ સ્ત્રી-સશક્તિકરણને સમજાવતા તેનાં લક્ષણો નીચે મુજબ દર્શાવે છે :

- સ્ત્રી-સશક્તિકરણ એક પ્રક્રિયા છે.
- આ પ્રક્રિયામાં સ્ત્રીઓને પોતાનું સ્થાન અને મોકળાશ મળે છે.
- આ પ્રક્રિયા સ્ત્રીઓ દ્વારા સામૂહિક રીતે સભાનપણે કરાયેલા પ્રયત્નોની શૃંખલા છે.
- તે સ્ત્રીઓને હકોની અનુભૂતિ કરાવે છે.

- તે સત્તાની નવી સંકલ્પના છે.
- તે સામાજિક પરિવર્તનની પ્રક્રિયા છે.
- તે સ્ત્રીઓની સભાનતા, અનુભવ, વિચાર, વર્તન વગેરે સાથે સંકળાયેલ છે.
- તે સ્ત્રીઓ વિશેની પરંપરાગત માન્યતાઓને બદલે છે.
- તે પુરુષ વિરોધી નથી, પણ સ્ત્રીઓ સમાજમાં પોતાનું આત્મગૌરવ અને આત્મવિશ્વાસથી આગળ વધે એવું લક્ષ્ય ધરાવે છે.

મહિલા સશક્તિકરણ

સ્ત્રી-સશક્તિકરણનું મહત્વ :

ભારતીય સમાજમાં સમાજજીવનનાં સામાજિક, આર્થિક, શૈક્ષણિક, રાજકીય, કાનૂની વગેરે ક્ષેત્રમાં સ્ત્રી-સશક્તિકરણનું આગવું મહત્વ રહેલું છે.

(1) વ્યક્તિગત મહત્વ :

વિવિધ ક્ષેત્રો ઉપરાંત વ્યક્તિગત રીતે સ્ત્રીઓમાં જાગૃતિ આવે, પ્રશ્નો અને પડકારોનો સામનો કરી શકે, કુશળતા વિકસી શકે, નિર્ણયાત્મક સત્તા પ્રાપ્ત કરી શકે અને સ્ત્રીઓ પોતાનું મૂલ્ય સમજી, સામાજિક વિકાસમાં યોગદાન આપી શકે; સ્વમાન, સમજણ અને સન્માન મેળવી શકે તથા અન્યાયોને ગંભીરતાપૂર્વક દૂર કરવા કાર્યાન્વિત બની શકે એવાં બહુવિધ પાસાંનાં સંદર્ભમાં સ્ત્રી-સશક્તિકરણ આવશ્યક છે.

(2) સામાજિક મહત્વ :

સ્ત્રી-સશક્તિકરણ સમાજમાં સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની હીન ભાવનાને અવગણે છે. સ્ત્રીઓને સન્માન આપવા તરફ પ્રયત્ન કરે છે. આ સંદર્ભમાં મહાત્મા ગાંધીજીએ કહ્યું છે કે, “જો આપણે ભારત દેશનો વિકાસ કરવો હોય તો સૌથી પહેલાં ભારતીય નારીનો વિકાસ કરવો પડશે. કારણ કે સ્ત્રી વડે કુટુંબ, કુટુંબ વડે સમાજ અને સમાજ વડે રાષ્ટ્ર બને છે. ‘સ્ત્રી’ સમાજનું પાયાનું એકમ છે.”

સ્ત્રી-સશક્તિકરણ સમાજમાં સ્ત્રીઓને થતા અન્યાય, શોષણ કે પજવણીમાંથી મુક્તિ આપી સ્વતંત્રતા તરફ લઈ જવા માટેની મહત્વની પ્રક્રિયા છે. આ માટે આંદોલનો પણ થયાં છે. સ્ત્રી-સંગઠનો અને સામાજિક-સુધારકોએ સામૂહિક ચેતના પણ જગાવી છે.

સશક્તિકરણ સ્ત્રીઓને પોતાનાં સ્થાનમાં પરિવર્તન લાવવા અને પોતાનાં બાળકોનું યોગ્ય સામાજિકરણ કરવા સક્ષમ બનાવવામાં ઉપયોગી છે તેમજ નેતૃત્વશક્તિ અને આત્મવિશ્વાસ વધે તે માટે પણ તે આવશ્યક છે.

(3) શૈક્ષણિક મહત્વ :

મહિલા સશક્તિકરણ શિક્ષણમાં આવશ્યક છે કારણ કે શિક્ષણથી સ્ત્રીઓ પોતાના મનપસંદ ક્ષેત્રમાં શિક્ષણ લઈ પોતાનાં ધ્યેય, સિદ્ધિ અને સફળતા પ્રાપ્ત કરી, આત્મવિશ્વાસ કેળવી, સ્વાવલંબી બનવા સમર્થ બને છે.

શિક્ષણમાં સ્ત્રીઓને મળતી વિશેષ સવલતો સ્ત્રી-સશક્તિકરણને ગતિશીલ બનાવે છે. સ્ત્રીઓનાં પરંપરાગત વલણોને બદલવા શૈક્ષણિક સશક્તિકરણ એવું માધ્યમ છે કે જે તેને સાચી દિશા તરફ લઈ જાય છે. સ્ત્રીઓમાં વ્યવસાયિક કુશળતા વધારવા સશક્તિકરણ આવશ્યક છે.

(4) આર્થિક મહત્વ :

કોઈ પણ રાષ્ટ્રમાં વિકાસ માટે આર્થિક સશક્તિકરણ જરૂરી છે. સ્ત્રીઓને મિલકતમાં સમાન હક આપવો, તે માટે જાગૃત કરવી, અર્થોપાર્જન કરતી મહિલાઓની આવક પર તેનો અધિકાર રહે, આર્થિક રીતે સ્વાવલંબી બને એ માટે સશક્તિકરણ આવશ્યક છે.

વિદ્યાર્થીમિત્રો, આપ જાણો છો કે આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવતી ગુજરાતની SEWA (Self Employed Women’s Association-સેલ્ફ એમ્પ્લોઈડ વિમેન એસોસિએશન) જેવી અનેક સંસ્થાઓએ સ્ત્રીઓના આર્થિક સ્વાવલંબન માટે ગર્વનિષ્ઠ પ્રયત્નો કર્યા છે.

જે સ્ત્રીઓ ખેતી-ખેતી આનુષંગિક ગૃહઉદ્યોગ કે સ્વરોજગારમાં રોકાયેલ છે તેઓને પોતાના કાર્યનું યોગ્ય વળતર મળે અને તેના આર્થિક યોગદાનની ગણતરી થાય તે માટે સશક્તિકરણ આવશ્યક છે. આર્થિક સશક્તિકરણ વધશે તેમ વેતનમાં સમાનતા આવશે. જાતિગત ભેદભાવોની નાબૂદી થશે. મહિલાઓની બચત યોજનાઓ વધશે. આમ, દીર્ઘકાલીન સમતુલિત આર્થિક વિકાસ માટે સશક્તિકરણ આવશ્યક છે.

(5) રાજકીય મહત્વ :

સશક્તિકરણનો ખ્યાલ રાજકીય ક્ષેત્ર સાથે સંકળાયેલો છે. ભારતના બંધારણમાં આર્ટિકલ 14, 15 અને 16માં રાજ્યે સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતાનો અધિકાર, સ્ત્રી-પુરુષ લિંગભેદ સામે પ્રતિબંધ અને રોજગારીની તકોમાં સમાનતાનો અધિકાર આપ્યો છે. આમ છતાં, એનું વાસ્તવિક ચિત્ર જુદું જોવા મળતું; પરંતુ સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓમાં મહિલા આરક્ષણની જોગવાઈને લીધે સ્ત્રીઓને રાજકીય સશક્તિકરણની તક આપવામાં આવી છે. મત આપવો, ઉમેદવારી નોંધાવવી, વિજેતા બનતા સત્તામાં ભાગીદાર બનવું વગેરે માટે સ્ત્રી-સશક્તિકરણ આવશ્યક છે. આ વિશેની વિસ્તૃત સમજ તમે એકમ-8માં મેળવશો.

તદુપરાંત ભારતમાં સ્ત્રીઓ વિશેના વિશેષ કાયદાઓ દ્વારા સ્ત્રીઓનું સશક્તિકરણ કરવાનો પ્રયત્ન થયો છે. સ્ત્રીઓમાં આરોગ્ય અને સ્વાસ્થ્ય સંબંધિત સભાનતા કેળવાય તે માટે મહિલા સશક્તિકરણ આવશ્યક છે.

ભારતમાં લિંગપ્રમાણ :

દર હજાર પુરુષોએ સ્ત્રીઓની સંખ્યા લિંગપ્રમાણ દર્શાવે છે. જીવવિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં મજબૂત હોવાથી પુરુષો કરતાં વધુ જીવે છે; પરંતુ કેટલાંક પરિબલોને લીધે સમાજમાં સ્ત્રી-પુરુષના પ્રમાણમાં તફાવત સર્જાય છે. જેનાથી લિંગ અનુપાત અને અસમાન લિંગપ્રમાણની સમસ્યા સર્જાય છે.

ભારત અને ગુજરાતમાં દર હજાર પુરુષોએ સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ

વર્ષ	લિંગપ્રમાણ	
	ભારત	ગુજરાત
1901	972	954
1951	946	952
2011	940	918

(સ્ત્રોત : Gender Composition of Population Provisional Population Totals India - Page - 80.)

ઉપર્યુક્ત કોષ્ટક પરથી આપણે ભારત અને ગુજરાતના લિંગપ્રમાણને અનુક્રમે જોઈએ.

ભારત : સ્વતંત્રતા પહેલાં - 1901માં દર 1000 પુરુષોએ સ્ત્રીઓની સંખ્યા 972, સ્વતંત્રતા પછીના દાયકામાં - 1951માં 946 અને છેલ્લી વસ્તી ગણતરી 2011માં 940 છે. એટલે કે સ્ત્રીઓની સંખ્યા ઘટતી જાય છે.

ગુજરાત : ગુજરાતના આંકડા જોઈએ તો 1901માં 954, 1951માં 952 અને 2011માં 918 છે. એટલે કે સ્ત્રીઓની સંખ્યા સતત અને અસાધારણ રીતે ઘટતી જાય છે. 1951-2011માં 36 આંકનો ઘટાડો સૂચવે છે, જે સમાજ માટે ચિંતાજનક ગણાય.

વિદ્યાર્થીમિત્રો, ભારત અને ગુજરાતના 2011ની વસ્તીગણતરી મુજબ ગ્રામીણ-શહેરી લિંગપ્રમાણ જોઈએ.

ભારત અને ગુજરાતમાં ગ્રામીણ-શહેરી લિંગપ્રમાણ

ભારત/ગુજરાત	કુલ	ગ્રામીણ	શહેરી
ભારત	940	947	926
ગુજરાત	918	947	880

(સંદર્ભ : વસ્તી ગણતરી, ભારત - ગુજરાત, 2011)

ઉપર્યુક્ત કોષ્ટક પરથી જોઈ શકીએ છીએ કે ભારતમાં અને ગુજરાતમાં સામાન્ય સ્ત્રી-પુરુષ જાતિ પ્રમાણમાં મોટો તફાવત (અનુક્રમે 940 અને 918) હોવા છતાં બંને સ્થળે ગ્રામ વિસ્તારોમાં આ પ્રમાણ 947 છે. બીજી બાજુ,

દેશ કરતાં ગુજરાતમાં સ્થળાંતરની પ્રક્રિયા અને તેમાં પણ એકલ પુરુષોના સ્થળાંતરની પ્રક્રિયા અસરકારક હોવાને પરિણામે રાજ્યના ગ્રામ વિસ્તારો (947) અને શહેરી વિસ્તારોમાં (880) મોટો તફાવત નોંધાયો છે.

વિદ્યાર્થીમિત્રો, આપણે ભારત અને ગુજરાતમાં દર 1000 પુરુષોએ સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ જોયું, ગ્રામીણ-શહેરી આંકડાઓની વિગત મેળવી. હવે 0-6ના વયજૂથના બાળકોમાં જાતિપ્રમાણ જોઈએ તો લગભગ બધાં જ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં તે ચિંતાજનક છે. 2011ની વસ્તી ગણતરી પ્રમાણે ભારતમાં બાલિકાઓનું પ્રમાણ 914 છે. ગુજરાતમાં આ પ્રમાણ 890 છે. સૌથી વધારે પ્રમાણ મિઝોરમમાં (971) છે જ્યારે સૌથી ઓછું પ્રમાણ પંજાબમાં (846) છે.

ભારતનાં વિવિધ રાજ્યોમાં સ્ત્રી-પુરુષના વધતા અને ઘટતા પ્રમાણ સમાજમાં લિંગપ્રમાણની અસમાનતા ઊભી કરે છે, જેના માટે કુદરતી જૈવકીય બાબતો, સ્થળાંતર અને સ્ત્રીઓ પ્રત્યેનો સામાજિક-સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિકોણ જવાબદાર છે. પ્રત્યેક રાજ્ય આ અસમાનતા દૂર કરવા અનેકવિધ કાર્યક્રમો તથા યોજનાઓ ઘડીને તેનાં અસરકારક અમલ પર ભાર મૂકે છે.

સ્ત્રી-સશક્તિકરણ માટેના કાર્યક્રમો

ભારતના બંધારણના આમુખ, મૂળભૂત અધિકારો, મૂળભૂત ફરજો અને માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતમાં જાતિ સમાનતા (Gender equality)નો ઉલ્લેખ કરેલો છે. દેશનું બંધારણ મહિલાઓને સમાનતા આપે છે એટલું જ નહિ; પરંતુ રાજ્યની મહિલાઓની તરફેણમાં વિધેયાત્મક પગલાં ભરવાની સત્તા આપે છે.

સ્વતંત્રતા બાદ ભારતની વિકાસનીતિમાં પંચવર્ષીય યોજનામાં સ્ત્રી-સશક્તિકરણ માટેના વિવિધ કાર્યક્રમોને સમર્થન મળે છે. પાંચમી પંચવર્ષીય યોજના સમયે (1974-1978) વિશ્વભરમાં યોજાયેલ આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા વર્ષ (1975), મહિલા દશાબ્દી (1976-1985) એને સમર્થન આપે છે. 1990માં ભારતની સંસદે કાયદાથી મહિલાઓ માટે રાષ્ટ્રીય કમિશનની રચના કરી, 1993માં મહિલાઓ સામેના તમામ પ્રકારની ભેદભાવની નાબૂદીનાં સંમેલનો થયાં અને ત્યારબાદ મહિલાઓની સમસ્યાઓના સંદર્ભમાં સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓએ પણ મહિલા સશક્તિકરણ માટે મહત્વની ભૂમિકા ભજવી.

વિદ્યાર્થીમિત્રો, મહિલા સશક્તિકરણ માટેના કાર્યક્રમો ઘણા વિશાળ ફલક પર જોઈ શકાય, પણ અહીં આપણે મહિલાઓના સશક્તિકરણ માટેની રાષ્ટ્રીયનીતિ-2001ના સંદર્ભમાં મૂલવવાનો પ્રયત્ન કરીશું. ગુજરાત નારી ગૌરવનીતિ ઘડાઈ છે. આ બંને નીતિમાં સ્ત્રી-સશક્તિકરણ માટેનાં ઘણાં પાસાંઓનો સમાવેશ થાય છે. જેનું ધ્યેય મહિલાઓની સત્તા, ઉત્કર્ષ અને વિકાસનું છે. આપણા અભ્યાસક્રમને અનુલક્ષીને આપણે શૈક્ષણિક, આર્થિક, આરોગ્યલક્ષી કાર્યક્રમો તેમજ કલ્યાણકારી યોજનાઓની ચર્ચા કરીશું.

(1) શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો :

ગાંધીજીએ કહેલું કે “જો તમે એક છોકરાને શિક્ષણ આપો છો તો તમે એક વ્યક્તિને શિક્ષણ આપો છો; પરંતુ જો તમે એક છોકરીને શિક્ષણ આપો છો તો તમે આખા કુટુંબને શિક્ષણ આપો છો.”

સ્વતંત્ર ભારતમાં બંધારણ દ્વારા સ્ત્રી અને પુરુષ સમાનતાનાં મૂલ્યને સ્થાપિત કરવા સ્ત્રી-શિક્ષણ પર ભાર મુકાયો. સ્ત્રીઓના સંદર્ભમાં સશક્તિકરણની રાષ્ટ્રીય નીતિમાં પણ સ્ત્રી-શિક્ષણની આવશ્યકતાને સ્વીકારવામાં આવી. સ્ત્રી-શિક્ષણને વેગ આપવા ભારત સરકાર તરફથી અનેક કાર્યક્રમો હાથ ધરવામાં આવ્યા. ગુજરાતના સંદર્ભમાં કેટલાક કાર્યક્રમો જોઈએ.

- **કન્યા કેળવણી રથયાત્રા :** જેમાં પ્રાથમિક શિક્ષણમાં કન્યાઓનો પ્રવેશદર વધારવા માટે તેમજ પ્રાથમિક શિક્ષણની ગુણવત્તામાં સુધારો કરવા માટે શાળા પ્રવેશોત્સવ સમગ્ર રાજ્યમાં લોકભાગીદારીથી કરવામાં આવે છે.
- **તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓનું સન્માન :** ધોરણ-10 અને ધોરણ-12ની બોર્ડની પરીક્ષામાં મહેનત, ધગશથી બોર્ડમાં ક્રમાંક મેળવનાર વિદ્યાર્થીઓને સન્માનિત કરી વિશેષ શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં આવે છે. આવા વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાર્તાલાપ યોજીને અન્ય વિદ્યાર્થીઓને - ખાસ કરીને કન્યાઓનો શિક્ષણ પ્રત્યે રસ જાગ્રત કરવામાં આવે છે.
- **સર્વ શિક્ષા અભિયાન :** સ્ત્રી-શિક્ષણને વેગ આપવા માટે સર્વ શિક્ષા અભિયાન હેઠળ કન્યા કેળવણી અંગેના જાગૃતિ કાર્યક્રમો યોજવામાં આવે છે. પ્રચાર અને પ્રસાર માધ્યમોનો ભરપૂર ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

- **શાળા લોકાર્પણ :** ખાસ કરીને કન્યાઓ શિક્ષણથી વંચિત ન રહી જાય તે માટે અંતરિયાળ ગામોમાં શાળા સ્થાપીને કે શાળામાં સાધન-સગવડો વધારીને તેના લોકાર્પણ કાર્યક્રમ દ્વારા સ્ત્રી-શિક્ષણને વેગ આપવામાં આવે છે.
- **સાઈકલ વિતરણ :** ઉચ્ચ પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસ કરવાની ઈચ્છા ધરાવતી કન્યાઓને ગામથી 3 કિમીના અંતરે આવેલી શાળામાં જવા માટે સાઈકલ વિતરણ કાર્યક્રમ દ્વારા કન્યા કેળવણીમાં અવરોધરૂપ બનતી પરિસ્થિતિને દૂર કરવાના પ્રયત્નો થાય છે.
- **અનાજનું વિતરણ:** આદિવાસી વિસ્તારની 1થી 7 ધોરણમાં ભણતી અને 70 % હાજરી નોંધાવતી કન્યાઓને પ્રોત્સાહિત કરવા તેમજ વાલીઓના સ્ત્રી-શિક્ષણ પ્રત્યેના હકારાત્મક વલણને વેગ આપવા વિના મૂલ્યે અનાજ વિતરણના કાર્યક્રમ યોજીને આદિવાસી વિસ્તારમાં શાળાનો ડ્રોપ આઉટ રેશિયો ઘટાડવામાં આવે છે.

તદુપરાંત શિક્ષણનો અધિકાર (RTE - Right to Education), સપ્તધારા, ગુણોત્સવ વગેરે સંબંધી જાણકારી આપતા કાર્યક્રમો યોજીને તેમાં પણ કન્યા-કેળવણી પર ભાર મૂકવામાં આવે છે.

આમ, શિક્ષણ સંબંધિત કાર્યક્રમોમાં કન્યા-કેળવણી પર ભાર મૂકીને સ્ત્રી-સશક્તિકરણના પ્રયાસો કરવામાં આવે છે.

(2) આર્થિક કાર્યક્રમો :

સ્ત્રી-સશક્તિકરણ માટે આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય અનિવાર્ય છે. આર્થિક સ્વાવલંબન વ્યક્તિને સામર્થ્યવાન બનાવે છે. સ્ત્રીઓના આર્થિક સ્વાવલંબન માટે પણ રાષ્ટ્રીય નીતિમાં ભાર મૂકાયો છે.

રાષ્ટ્રીય નીતિમાં આર્થિક કાર્યક્રમો :

રાષ્ટ્રીય નીતિ હેઠળ નીચે મુજબના કાર્યક્રમો દ્વારા સ્ત્રીઓને જાગ્રત કરીને સામર્થ્યવાન બનાવવાના પ્રયત્નો થાય છે:

- અસંગઠિત ક્ષેત્રમાં કામ કરતી સ્ત્રીઓને રોજગારીની તકો વિશે માહિતી.
- સમાન વેતન અંગે જાણકારી.
- મહિલાઓને ધિરાણ બચત સંબંધિત જાણકારી.
- આર્થિક કાર્યોની અસમાન વહેંચણીની નાબૂદી.
- નિર્ધારિત સમયના કામના કલાકો વિશે જાણકારી.
- કામનાં સ્થાને સલામતીભર્યા વાતાવરણ માટેની કાયદાકીય જોગવાઈ સંબંધિત જાણકારી.
- સંગઠિત ક્ષેત્રોમાં અર્થોપાર્જન માટે જરૂરી લાયકાતની માહિતીની જાણકારી.

આ પ્રકારના કાર્યક્રમો સ્ત્રીઓ માટે યોજીને સ્ત્રીઓનું આર્થિક સશક્તિકરણ કરવામાં આવે છે.

ગુજરાતમાં પણ અનેકવિધ કાર્યક્રમો યોજવામાં આવે છે.

તાલીમ વર્ગો : ઘર-આંગણે શાકભાજી ઉગાડવા, કેનિંગ તેમજ ક્રિયન ગાર્ડનિંગ અંગેના તાલીમ વર્ગો દ્વારા સ્ત્રીઓને ડેમોન્સ્ટ્રેશન દ્વારા તાલીમ આપીને પગભર બનાવવાના પ્રયત્નો થાય છે.

વ્યવસાયનાં ક્ષેત્રો : સ્ત્રીઓને સંગઠિત અને અસંગઠિત વિભાગના વ્યવસાયો અને રોજગારી વિશે માહિતી આપતા કાર્યક્રમોમાં સામેલ કરીને કૌશલ્યવર્ધનને વેગ અપાય છે.

પ્રદર્શન-વેચાણ : રાષ્ટ્રીય-રાજ્યકક્ષાએ પ્રદર્શન-વેચાણ કાર્યક્રમો દ્વારા સ્વ-રોજગાર, નાના કે કુટિર ઉદ્યોગ સાથે સંકળાયેલ સ્ત્રીઓને પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે. 'હુન્નરથી રોજગાર'નો હેતુ તેમાં કેન્દ્રસ્થાને હોય છે.

કૃષિરથ મેળા : કૃષિ સાથે સંકળાયેલ સ્ત્રીઓને સામેલ કરીને કૃષિ સંબંધિત વૈજ્ઞાનિક જાણકારી આપવામાં આવે છે. જેથી ઉત્પાદનની માત્રામાં વધારો કરીને ઓછા શ્રમે તે વધુ રોજગારી મેળવી શકે.

સ્ત્રી-જૂથ અને રોજગાર કાર્યક્રમ : સ્ત્રીઓના આર્થિક સ્વાવલંબનને વેગ આપવા માટે સખી-મંડળોને, સ્ત્રી-જૂથોને સરકારની વિવિધ જાણકારી આપવા માટે અનેક કાર્યક્રમો યોજવામાં આવે છે. જેમાં ખાસ કરીને બજાર વ્યવસ્થા, ધિરાણની યોજનાઓ, બચત યોજનાઓ વગેરે વિશે જાણકારી આપવામાં આવે છે.

આમ, આર્થિક ક્ષેત્રે અનેક કાર્યક્રમો યોજીને સ્ત્રી-સશક્તિકરણ કરવાના પ્રયત્નો થાય છે.

(3) આરોગ્યલક્ષી કાર્યક્રમો :

ભારત સરકારની સ્ત્રી-સશક્તિકરણની રાષ્ટ્રીય નીતિમાં સ્ત્રીઓના આરોગ્ય પ્રત્યે ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. ભારત સરકારના આરોગ્ય વિભાગ તેમજ મહિલા અને બાળ-કલ્યાણ વિભાગ સ્ત્રીના આરોગ્ય સંબંધિત કાર્યક્રમો યોજીને સ્વાસ્થ્ય સંબંધિત જાણકારી આપવા નીચે મુજબના પ્રયત્નો કરે છે.

સામાજિક બદીઓ અને સ્ત્રી-સ્વાસ્થ્ય : સમાજના કુરિવાજોથી સ્ત્રીના કથળતા આરોગ્ય અંગે જાણકારી આપતા કાર્યક્રમો યોજવામાં આવે છે. દા.ત., બાળલગ્નથી આરોગ્યને જોખમ, ગેરકાયદેસર જાતિ પરીક્ષણથી શરીરને થતું નુકસાન.

માતૃ-કલ્યાણ કાર્યક્રમો : સ્ત્રીઓને ગર્ભાધાન, સ્તનપાન તેમજ બાળઉછેર સંબંધિત વૈજ્ઞાનિક જાણકારી આપીને સ્ત્રીઓનાં આરોગ્યનું જતન કરવામાં આવે છે.

કુટુંબ કલ્યાણ કાર્યક્રમો : કુટુંબના મર્યાદિત કદ સહિત માતા અને બાળકનાં કલ્યાણ સંબંધિત કાર્યક્રમ વિશે જાણકારી આપતા કાર્યક્રમો યોજીને સ્ત્રીઓને કુટુંબ નિયંત્રણની પદ્ધતિઓની વૈજ્ઞાનિક ઢબે માહિતી અપાય છે. તદુપરાંત પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રની ઉપયોગિતા તેમજ પરંપરાગત પ્રસૂતિ પદ્ધતિના ગેરલાભ વગેરેની સમજણ આપતા કાર્યક્રમો કરવામાં આવે છે.

પોષણક્ષમ આહારને લગતા કાર્યક્રમો : સ્ત્રીઓના કુપોષણની માત્રાને ઘટાડવા માટે Nutrition Week દ્વારા પોષણક્ષમ આહારની જાણકારી આપતા કાર્યક્રમો ઘડવામાં આવે છે. ખાસ કરીને રોગપ્રતિકારક શક્તિવર્ધક આહાર વિશે જાગૃતિ લાવવાના પ્રયત્નો થાય છે.

ગુજરાતમાં પણ ઉપર્યુક્ત કાર્યક્રમો ઉપરાંત સ્ત્રીના આરોગ્યલક્ષી કાર્યક્રમો થાય છે. જેમ કે **બેટી બચાવો, બેટી વધાવો અભિયાન :** સમાજના જાતિ પ્રમાણમાં ઊભી થયેલી અસમતુલાને દૂર કરવા, કન્યા જન્મને સ્વીકારીને સ્ત્રીઓનાં આરોગ્યને જાળવવા આ અભિયાન હેઠળ રેલી, નાટકો, શિબિરો, સેમિનાર, કોન્ફરન્સ, પરિસંવાદ, ચર્ચા જેવા કાર્યક્રમો યોજવામાં આવે છે.

જાગૃતિ કાર્યક્રમો : સ્ત્રી-સ્વાસ્થ્ય સંબંધિત સંકુચિત માનસમાં પરિવર્તન લાવવા જાગૃતિ કાર્યક્રમો કરવામાં આવે છે. ખાસ કરીને ગ્રામીણ તથા આદિવાસી વિસ્તારોમાં સ્ત્રીઓનાં આરોગ્યને લગતા સંકુચિત લોકમાનસમાં બદલાવ લાવવા આરોગ્ય કેન્દ્રની સુવિધા વધારી, સ્વાસ્થ્ય અધિકારીઓ દ્વારા જનજાગૃતિ કાર્યક્રમો કરવામાં આવે છે.

આમ, આરોગ્ય સંબંધિત કાર્યક્રમો દ્વારા સ્ત્રીઓનું સ્વાસ્થ્ય ક્ષેત્રે સશક્તિકરણ કરવામાં આવે છે.

આમ, સ્ત્રી-સશક્તિકરણ માટે શૈક્ષણિક, આર્થિક તેમજ આરોગ્યલક્ષી કાર્યક્રમો ઘડવામાં આવે છે અને તેના અમલીકરણ દ્વારા સ્ત્રી-સશક્તિકરણ કરવાના પ્રયત્નો થાય છે. જેમાં સરકારી, બિનસરકારી તેમજ સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ પણ ફાળો આપે છે.

(4) કલ્યાણકારી યોજનાઓ :

ભારતના બંધારણમાં 'સર્વના કલ્યાણ'ની બાબત અભિપ્રેત છે. રાષ્ટ્ર તેમજ રાજ્યની નીતિઓમાં નાગરિકોના કલ્યાણ સંબંધિત યોજનાઓની જોગવાઈ પર ભાર મૂકાયો છે.

ગુજરાતમાં સ્ત્રીઓ માટેની કેટલીક મહત્વની યોજનાઓ

ગુજરાતમાં સ્ત્રી-સશક્તિકરણ માટે ઘડાયેલી કલ્યાણકારી યોજનાઓ તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ.

(1) શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે :

ગુજરાતમાં 2011ની વસ્તી ગણતરી મુજબ કુલ સાક્ષરતા દર 78.03 % જેટલો છે. જેમાં પુરુષ-સાક્ષરતા દર 85.75 % અને સ્ત્રી-સાક્ષરતા દર 69.68 % છે. ગુજરાતમાં ગ્રામીણ સાક્ષરતા દર 61.4 % અને શહેરી સાક્ષરતા દર 81.0 % જેટલો નોંધાયો છે. સ્ત્રી-સાક્ષરતામાં સુધાર કરવા માટે અનેકવિધ યોજનાઓ ઘડીને તેના અમલીકરણ માટે સઘન પ્રયત્નો થાય છે. આવી કેટલીક યોજનાઓની યાદી નીચે મુજબ છે.

- વિદ્યાલક્ષ્મી બોન્ડ
- કસ્તૂરબા ગાંધી બાલિકા વિદ્યાલય

- આદિજાતિ કન્યાના વાલીઓને અનાજ સહાય
- કન્યા સૈનિક શાળાની વિદ્યાર્થીનીઓને શિષ્યવૃત્તિ, યુનિફોર્મ અને તાલીમની જોગવાઈ
- કન્યાઓને વિનામૂલ્યે શિક્ષણ
- કન્યાઓ માટે હોસ્ટેલ
- સાઈકલ સહાય
- સરકારી પોલિટેકનિકમાં અભ્યાસ કરતી કે સરકારી ઈજનેરી કોલેજમાં અભ્યાસ કરતી કન્યાઓ માટે હોસ્ટેલની સુવિધાની જોગવાઈ
- આદિજાતિ વિસ્તારોમાં સરકારી પોલિટેકનિક કે ઈજનેરી કોલેજમાં અભ્યાસ કરતી કન્યાઓને હોસ્ટેલની સુવિધા
- વિદ્યાસાધના યોજના
- એસ.એસ.સી. પછીના અભ્યાસક્રમ માટે અનુસૂચિત જનજાતિની મહિલાઓને શિષ્યવૃત્તિ

શૈક્ષણિક યોજનાઓ

(2) આર્થિક ક્ષેત્રે :

2011ની વસ્તી ગણતરી મુજબ ગુજરાતમાં કામકાજની ભાગીદારીનો કુલ દર 40.98 % છે. જેમાં પુરુષનો ભાગીદારી દર 57.16 % અને સ્ત્રીનો ભાગીદારી દર 23.38 % છે.

ગુજરાતમાં સંગઠિત ક્ષેત્રમાં કામ કરનારી સ્ત્રીઓમાંથી જાહેર સંગઠિત ક્ષેત્રમાં 57.47 % સ્ત્રીઓ તથા ખાનગી સંગઠિત ક્ષેત્રમાં 42.53 % સ્ત્રીઓ કામ કરે છે.

સ્ત્રીઓની કામકાજમાં ભાગીદારી વધારવા માટે નીચે મુજબની અનેક યોજનાઓ ઘડવામાં આવી છે :

- સ્ત્રીઓ માટે તાલીમ યોજના
- સ્ત્રીઓ માટે ખાસ રોજગાર કચેરીઓની સ્થાપના
- મિશન મંગલમ્ યોજના
- આજીવિકા કેન્દ્રો-ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં સ્વ-સહાય જૂથોના ફેડરેશનની યોજના
- માતા યશોદા ગૌરવનિધિ
- ઘર-દીવડા યોજના
- વર્કિંગ વીમેન હોસ્ટેલ સુવિધા યોજના
- મહિલા સંચાલિત ગ્રામ્ય દૂધ ઉત્પાદક મંડળીઓ તેમજ મહિલા પશુપાલકો માટેની પ્રોત્સાહક સહાય યોજનાઓ વગેરે યોજનાઓનું અમલીકરણ કરીને સ્ત્રીઓનું આર્થિક સશક્તિકરણ કરવામાં આવે છે.

(3) આરોગ્ય ક્ષેત્રે :

કોઈ પણ રાષ્ટ્ર કે રાજ્યમાં ગુણવત્તાયુક્ત વસ્તી પર ભાર મૂકવામાં આવે છે. જન્મ-મૃત્યુદરની સપ્રમાણતા, આરોગ્ય અને પોષણક્ષમ આહાર, જાતિગત સપ્રમાણતા વગેરે બાબતોને લક્ષમાં રાખીને યોજનાઓ ઘડવામાં આવે છે. ગુજરાતમાં આરોગ્યની સુખાકારી માટે અનેક યોજનાઓ ઘડવામાં આવી છે : જેમ કે,

- ચિરંજીવી યોજના
- ઈ-મમતા
- બેટી વધાવો યોજના
- કસ્તૂરબા પોષણ સહાય યોજના
- જનની સુરક્ષા યોજના
- દીકરી યોજના

- આશા વર્કર માટે પ્રોત્સાહન યોજના
 - નર્સિંગ શાળામાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થિનીઓને સ્ટાઈપેન્ડ
 - માતા અને બાળહોસ્પિટલ માટે સહાય
 - કિશોરી શક્તિ યોજના
 - રાજીવ ગાંધી બાલિકા સમૃદ્ધિ યોજના - સબલા
 - ઈદિરા ગાંધી માતૃત્વ સહયોગ યોજના
- વગેરે યોજનાઓ દ્વારા સ્ત્રીઓનાં આરોગ્યને સુધારવાના પ્રયત્નો થાય છે.

(4) સામાજિક ક્ષેત્રે :

નબળા વર્ગની સ્ત્રીઓના ઉત્કર્ષ માટે ગુજરાતમાં સામાજિક કલ્યાણના હેતુથી નીચેની વિવિધ યોજનાઓ ઘડાઈ છે :

- ભગવાન બુદ્ધ રાજ્ય શિષ્યવૃત્તિ
- ડૉ. આંબેડકર સરકારી છાત્રાલયો
- ડૉ. સવિતા આંબેડકર આંતરજાતીય લગ્નોને પ્રોત્સાહન માટે સહાય
- કુંવરબાઈનું મામેરું/મંગળસૂત્ર યોજના
- માઈ રમાબાઈ આંબેડકર સાત ફેરા સમૂહલગ્ન યોજના
- મહિલાઓ માટે સીવણ વર્ગોની તાલીમ તથા આર્થિક સહાય
- સરસ્વતી સાધના યોજના
- વિકલાંગ વિધવા મકાન સહાય યોજના
- વિધવા પેન્શન યોજના
- વિધવાઓના આર્થિક પુનર્વસન માટે તાલીમ અને સાધન સહાય યોજના
- બળાત્કારનો ભોગ બનેલ મહિલાને આર્થિક વળતર યોજના
- વિવિધલક્ષી મહિલા કલ્યાણ યોજના
- અભયમ્-181 મહિલા હેલ્પલાઈન યોજના
- સરકારી મહિલા આશ્રયગૃહોની સુધારણા
- માનસિક રીતે અસ્થિર અથવા HIV/AIDS ગ્રસ્ત મહિલાઓ માટે આશ્રયગૃહોની યોજના
- મુખ્યમંત્રી મહિલા પાણી સમિતિ પ્રોત્સાહન યોજના
- સુરક્ષા સેતુ યોજના
- સમરસ મહિલા ગ્રામપંચાયતને સહાય યોજના

આ યોજનાઓ દ્વારા સમાજમાં વંચિત કે નબળા વર્ગની સ્ત્રીઓને સહાય કરીને તેનું સશક્તિકરણ કરવામાં આવે છે.

(5) રમતગમત ક્ષેત્રે :

સ્ત્રીઓના શારીરિક, માનસિક વિકાસ માટે સ્ત્રી-ખેલાડીઓને પ્રોત્સાહન આપવા ગુજરાતમાં અનેક યોજનાઓ ઘડવામાં આવી છે. જે નીચે મુજબ છે :

- મહિલા આત્મરક્ષણ માટેની યોજના - 'પડકાર'
- મહિલા ખેલાડીઓને શિષ્યવૃત્તિ
- અનુસૂચિત જાતિની મહિલા ખેલાડીને પુરસ્કાર યોજના

આ પ્રોત્સાહક યોજનાઓ દ્વારા સ્વ-સુરક્ષાના હેતુથી સ્ત્રીઓની રમતગમત ક્ષેત્રે ભાગીદારી વધારવામાં આવે છે.

સરકારની આવી પ્રોત્સાહક યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો દ્વારા સ્ત્રી-સશક્તિકરણ કરવામાં આવે છે. જેમાં સરકારી ઉપરાંત બિનસરકારી તેમજ સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

સ્ત્રીઓ અને કાયદાઓ

વિદ્યાર્થીમિત્રો, આપણે સ્ત્રી-સશક્તિકરણ માટેના કાર્યક્રમો તેમજ કલ્યાણકારી યોજનાઓ જોઈ. હવે આપણે સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવા માટે ઘડવામાં આવેલા સ્ત્રીલક્ષી કાયદાઓની જાણકારી ત્રણ વિભાગમાં વર્ગીકૃત કરીને સમજાએ.

(1) સ્ત્રીઓના બંધારણીય અધિકારો :

બંધારણીય કાયદો એ કોઈ પણ દેશનો મૂળભૂત કાયદો કહેવાય. ભારતમાં સામાજિક પરિવર્તન લાવવા માટે, સ્ત્રીઓના દરજ્જામાં સુધાર કરવા કાયદાકીય જોગવાઈ કરીને સ્ત્રીને પુરુષ સમાન દરજ્જો અને તકની સમાનતા આપવામાં આવી છે. બંધારણની કલમો દ્વારા સ્ત્રીઓને માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે, એટલે કે સ્ત્રીઓને બંધારણીય અધિકારો આપવામાં આવ્યા છે. જેમાં જીવન જીવવાનો, પુખ્તવયે લગ્ન કરવાનો, સ્વ-પસંદગીથી લગ્ન કરવાનો, છૂટાછેડા મેળવવાનો, પુનર્લગ્ન કરવાનો, પતિ કે પિતાની મિલકતમાંથી વારસો કે હિસ્સો મેળવવાનો, ત્યક્તા સ્ત્રી તરીકે પતિ પાસેથી ભરણપોષણ મેળવવાનો, અત્યાચારથી બચવા પતિથી અલગ રહેવાનો, સ્વ-કમાણી અને સ્ત્રી-ધન પર સંપૂર્ણ હક મેળવવાનો, નબળા વર્ગની સ્ત્રીઓને મફત કાનૂની સહાય મેળવવાનો, શોષણાત્મક પ્રથાઓ સામે રક્ષણ મેળવવાનો, શિક્ષણ, વ્યવસાય અને રાજકારણમાં અનામત બેઠકો દ્વારા વિશેષ હકો મેળવવાનો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(2) સ્ત્રીઓને રક્ષણ પૂરું પાડતા કાયદા :

સ્ત્રીઓના જૈવકીય, સામાજિક-સાંસ્કૃતિક, આર્થિક ક્ષેત્રના સશક્તિકરણ માટે રક્ષણાત્મક કાનૂનો પણ ઘડવામાં આવ્યા છે. આપણે તેમાંથી કેટલાક કાનૂનોની જોગવાઈઓનો ટૂંકમાં પરિચય મેળવીએ.

કાનૂન	વર્ષ	કાનૂનનો હેતુ
અનૈતિક વેપાર અટકાયત કાનૂન	1956	જાતીય શોષણ સામે રક્ષણ
દહેજ પ્રતિબંધક કાનૂન	1961	દહેજનાં દૂષણની નાબૂદી
ગર્ભપાતને લગતો કાનૂન	1971	સ્ત્રીઓનાં જીવન અને ગૌરવની સુરક્ષા
બીભત્સ પ્રદર્શન પર પ્રતિબંધ મૂકતો કાનૂન	1986	સ્ત્રીને અપમાનજનક કે હલકી રીતે નિરૂપવા સામે રક્ષણ
સતી પ્રતિબંધક કાનૂન (આ કાનૂન સૌપ્રથમ 1829માં ઘડાયેલો. ત્યાર પછી તેને સંપૂર્ણ નાબૂદ કરી, નવેસરથી 1987માં ઘડવામાં આવ્યો.)	1987	વિધવા સ્ત્રીને જીવન જીવવાની સુરક્ષા
કૌટુંબિક હિંસા નિવારણ કાનૂન	2005	સ્ત્રીને ઘરેલુ હિંસા સામે રક્ષણ
કામના સ્થળે સ્ત્રીઓની જાતીય સતામણી અટકાયત કાનૂન	2013	કામના સ્થળે સ્ત્રીઓની જાતીય સતામણી સામે સુરક્ષાની જોગવાઈ

ઉપર્યુક્ત કોષ્ટકમાં દર્શાવેલ કાનૂનો ઉપરાંત પણ અન્ય રક્ષણાત્મક કાનૂનો છે, જે સ્ત્રીઓના દરજ્જાને નુકસાન કરતી ઘટનાઓ સામે રક્ષણ પૂરું પાડીને સ્ત્રી-સશક્તિકરણને વેગ આપે છે.

(3) સ્ત્રી-કલ્યાણલક્ષી કાયદા :

ભારત એ કલ્યાણ રાજ્ય છે, આ આદર્શને ધ્યાનમાં રાખીને સ્ત્રી-કલ્યાણલક્ષી કાયદાઓ ઘડવામાં આવ્યા. આપણે તેમાંથી કેટલાક કાનૂનોની જોગવાઈની જાણકારી મેળવીએ.

કાનૂન	વર્ષ	કાનૂનનો હેતુ
ફેક્ટરી એક્ટ	1948	સ્ત્રીઓના કામના કલાકો સુનિશ્ચિત કરવા, ઘોડિયા ઘરની વ્યવસ્થા કરવી
કામદાર રાજ્ય વીમા કાનૂન	1948	કામદાર સ્ત્રીને પ્રસૂતિના તેમજ વીમાના લાભ આપવા
બીડી અને સિગાર કામદાર કાનૂન	1966	સ્ત્રીઓની રાત્રિ રોજગારી કે નોકરી પર પ્રતિબંધની જોગવાઈ
સમાન વેતન ધારો	1976	પુરુષ સમકક્ષ વેતન આપવું
કૌટુંબિક અદાલત કાનૂન	1984	સ્ત્રીને ઝડપી ન્યાય, બાળ-કલ્યાણ માટે અદાલતની રચના
કાનૂની સેવા સહાયને લગતો કાનૂન	1987	નબળા વર્ગનાં સ્ત્રી-પુરુષને મફત કાનૂની સહાય આપવી
મહિલા રાષ્ટ્રીયપંચ કાનૂન	1990	સ્ત્રી-લક્ષી કાયદાનું અસરકારક અમલીકરણ થાય

ઉપર્યુક્ત તેમજ તદ્દુપરાંતના સ્ત્રી-કલ્યાણલક્ષી કાયદાઓ દ્વારા સ્ત્રી-સશક્તિકરણને ગતિ આપવામાં આવે છે.

વિદ્યાર્થીમિત્રો, સ્ત્રી-સશક્તિકરણ વિશે આપણે આ એકમમાં માહિતી મેળવી. સશક્તિકરણને લીધે સ્ત્રીઓના દરજ્જામાં પરિવર્તન આવતું જોઈ શકાય છે. સમાજશાસ્ત્રમાં સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પ્રક્રિયાઓ મહત્વની છે. જેની માહિતી હવે પછીના એકમમાં જોઈશું.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તાર જવાબ લખો :

- (1) સ્ત્રી-સશક્તિકરણની વ્યાખ્યા આપી, તેનું મહત્ત્વ સમજાવો.
- (2) સ્ત્રી-સશક્તિકરણ માટેના મુખ્ય કાર્યક્રમો આપો.
- (3) ગુજરાતમાં સ્ત્રીઓ માટેની શૈક્ષણિક અને આર્થિક ક્ષેત્રની યોજનાઓ જણાવો.

2. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ લખો :

- (1) સ્ત્રી-સશક્તિકરણની વિભાવના સમજાવો.
- (2) સ્ત્રી-સશક્તિકરણનાં લક્ષણો જણાવો.
- (3) ગુજરાતમાં સ્ત્રીઓ માટેની આરોગ્યલક્ષી યોજનાઓ જણાવો.
- (4) સ્ત્રીઓને રક્ષણ પૂરું પાડતા મુખ્ય કાનૂનોની નોંધ લખો.
- (5) સ્ત્રીઓના બંધારણીય અધિકારો જણાવો.

3. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ લખો :

- (1) ભારત અને ગુજરાતમાં 2011ની વસ્તી ગણતરી પ્રમાણે ગ્રામીણ અને શહેરી લિંગપ્રમાણ જણાવો.
- (2) સ્ત્રી-કલ્યાણલક્ષી કાનૂનના કોઈ પાંચ નામ આપો.
- (3) સ્ત્રી-સશક્તિકરણની વ્યાખ્યા આપો.

4. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ લખો :

- (1) 'સશક્તિકરણ' શબ્દનો ઉદ્ભવ ક્યારે થયો ?
- (2) લિંગપ્રમાણ એટલે શું ?

- (3) SEWAનું પૂરું નામ જણાવો.
 (4) ભારતમાં સ્ત્રી-સશક્તિકરણ માટેની નીતિ ક્યારે ઘડાઈ ?
 (5) સ્ત્રીલક્ષી કાયદાઓને મુખ્યત્વે કયાં ત્રણ વિભાગોમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય.
 (6) ફેક્ટરી એક્ટ ક્યારે ઘડાયો ?

5. નીચેના પ્રત્યેક પ્રશ્નમાં આપેલા વિકલ્પમાંથી યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી સાચો ઉત્તર આપો :

- (1) 1901માં ભારતમાં જાતિપ્રમાણ કેટલું હતું ?
 (અ) 954 (બ) 946 (ક) 972 (ડ) 952
- (2) સાઈકલ સહાય યોજનાનો લાભ કોને આપવામાં આવે છે ?
 (અ) છોકરીઓને (બ) છોકરાઓને (ક) બંનેને (ડ) વૃદ્ધોને
- (3) 2011ની વસ્તી ગણતરી પ્રમાણે ભારતમાં સૌથી વધારે બાલિકાઓનું પ્રમાણ કયા રાજ્યમાં છે ?
 (અ) રાજસ્થાન (બ) મિઝોરમ (ક) તમિલનાડુ (ડ) ઉત્તરપ્રદેશ
- (4) 2011ની વસ્તી ગણતરી પ્રમાણે ભારતમાં સૌથી ઓછું બાલિકાઓનું પ્રમાણ કયા રાજ્યમાં છે ?
 (અ) મધ્યપ્રદેશ (બ) બિહાર (ક) છત્તીસગઢ (ડ) પંજાબ
- (5) ચિરંજીવી યોજના કયા પ્રકારની યોજના છે ?
 (અ) શિક્ષણ (બ) આર્થિક
 (ક) આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ (ડ) સામાજિક ન્યાય અને અધિકારિતા
- (6) કુંવરબાઈનું મામેરું યોજના કયા વિભાગમાં સમાવિષ્ટ છે ?
 (અ) સામાજિક ન્યાય અને અધિકારિતા (બ) આર્થિક
 (ક) શિક્ષણ (ડ) આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ
- (7) ગર્ભપાતનો કાનૂન ક્યારે ઘડાયો ?
 (અ) 1961 (બ) 1955 (ક) 1956 (ડ) 1971
- (8) મહિલા રાષ્ટ્રીય પંચ કાનૂન ક્યારે ઘડાયો ?
 (અ) 1990 (બ) 1954 (ક) 1955 (ડ) 1971
- (9) કાર્યસ્થળે સ્ત્રીઓની જાતીય સતામણી અટકાયત કાનૂન ક્યારે ઘડાયો ?
 (અ) 2005 (બ) 2013 (ક) 1971 (ડ) 1956

પ્રવૃત્તિ

- સ્ત્રીઓના સશક્તિકરણ માટેની સરકારની વિવિધ યોજનાઓ વિશેની જાણકારી મેળવો.
- તમારા રહેઠાણ વિસ્તારમાં સ્ત્રી-સશક્તિકરણ વિશે જાગૃતિ કાર્યક્રમ યોજો.
- ભારતની અગ્રગણ્ય મહિલાઓનો ચાર્ટ તૈયાર કરી, તે વિશે ટૂંકી નોંધ લખો.

